

УДК 811.112
DOI 10.32999/ksu2413-3337/2019-36-27

УМОТИВОВАНІСТЬ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ НАФТОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Ріба-Гринишин Оксана Михайлівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
oksanka-rom@ukr.net
orcid.org/0000-0002-7579-0903

У статті розглядаються термінологічні одиниці німецької фахової мови нафтової промисловості, умотивованість яких виступає кількісною та якісною характеристикою внутрішньої форми. Умотивованість і мотивація – явища синхронні. Досліджувані терміни характеризуються морфологічною та частково семантичною мотивацією.

Ключові слова: термін, значення слова, лексична одиниця, терміни нафтової промисловості, умотивованість, внутрішня форма, мотивація.

SUBSTANTIATION OF TERMINOLOGICAL UNITS OF GERMAN PROFESSIONAL LANGUAGE OF OIL INDUSTRY

Riba-Hrynyshyn Oksana,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philology and Translation
Ivano-Frankivsk National Technical University
oksanka-rom@ukr.net
orcid.org/0000-0002-7579-0903

The article deals with the terminological units of the German professional language of the oil industry, the substantiation of which serves as a quantitative and qualitative characteristic of their internal form. The notion of "internal form" expresses a set of two linguistic phenomena: the ratio of the formative and derivative basis and the feature that explains the choice of the sound shell. Quite clearly the internal form can be seen in terms-eponyms.

Any process of creating a new internal form is at the same time a process of motivation, but not yet a substantiation as a result of the process. Substantiation can be of a different nature, depending which of the sides of the concept under consideration emphasizes the corresponding expression: sign, formal and content-related. The concept of motivation here corresponds to semantic-morphological motivation, and substantiation refers to content-related substantiation. Motivation and substantiation are at the same time synchronous phenomena. The explored terms are characterized by morphological and partly semantic motivation.

The terms of the petroleum industry in German are multi-component words, most of which comprise two, three, four, and five words. In the analysis of elements that are part of a motivated term, the formal and content-related structure of the term are simultaneously studied.

The difference between morphological and semantic motivations is particularly clearly manifested in such multicomponent terms, where structural features retreat to the background, and the determining role is played by the "semantic reading" of the interrelationships between the word-elements.

The terminological systems under study are characterized by conscious term creation, therefore the terms of the German professional language of the oil industry are substantiated, and their substantiation is determined by the defining function.

Nevertheless, the problem of internal form and substantiation and, consequently, obtaining clear definitions of the above-mentioned categories remains a controversial issue.

Key words: term, meaning, lexical unit, petroleum terms, substantiation, internal form, motivation.

В історії термінознавства питання, чи бути терміну умотивованим, – залишається остаточно не вирішеним, тому трансформувалося в чисто наукову проблему. Вмотивованість залежить не тільки від взаємовідносин між формою та змістом одного знака, але й від зв'язку між іншими одиницями плану змісту всієї мови, оскільки творення кожного нового мовного знаку зумовлено досягнутим станом всієї системи [2, с. 296]. Під умотивованістю терміна часто розуміють його семантичну прозорість, якість його

форми давати уявлення про назване терміном поняття [12, с. 206].

Розкриваючи умотивованість слова, необхідно враховувати зіставні характеристики його значення і внутрішньої форми, бо умотивованість повинна бути не просто фіксатором спільних ознак внутрішньої форми і значення, констатувати наявність семантичного зв'язку між ними, а також слугувати індикатором як кількісних, так і якісних особливостей цих спільних складових, їх інформаційної частки в межах усього лексичного значення

[3, с. 77]. Умотивованість розуміється як кількісна і якісна характеристика внутрішньої форми [3, с. 177]. Поняття «внутрішня форма» виражає сукупність двох лінгвістичних явищ: співвідношення твірної і похідної основи та ознаку, яка пояснює вибір звукової оболонки. Внутрішня форма (хоча б історично) властива будь-якій лексичній одиниці. В поняття внутрішньої форми входять всі ті засоби, з допомогою яких автор терміна створив свою думку й оцінив її. Досить чітко внутрішню форму можна побачити в термінах-епонімах, наприклад: *термін die Jakowlew-Winde (апарат Яковлєва)* не має вихідної семантики, крім внутрішньої форми – імені винахідника.

Ідея наявності у повнозначного слова внутрішньої форми виходить ще з праць В. Гумбольдта та О.О. Потебні. За О.О. Потебнею, «внутрішня форма слова – це те, що спонукає членороздільний звук до вираження думки, яка взята у всій сукупності своїх зв'язків та систематичності» [10, с. 116]. Тому внутрішню форму можна визначити як на рівні словотвірного значення, де вона виступає як мотиваційне значення, так і на лексико-словотвірному, коли до мотиваційного додається ще й додаткова інформація. Вмотивованість визначається як властивість внутрішньої форми більшою або меншою мірою експліцитності об'єктувати зв'язок позначеного з іншими явищами дійсності та відповідними ментальними категоріями і зумовлювати семантичне та структурне співвідношення номінативної одиниці з відповідними значущими одиницями мови. Вона визначає зв'язок між внутрішньою формою і значенням номінативних одиниць. Внутрішня форма слова – не просто компонент семантики, це спосіб кореляції креативних і лінгвістичних феноменів [12, с. 210]. Внутрішня форма виступає як обов'язкова семантична характеристика будь-якого слова, «розумовий образ» предмета, об'єктований соціальним досвідом людини і «підказаний» їй структурними особливостями самого слова. Умотивованість властива не кожній лексичній одиниці, а радше її внутрішній формі. Розкриваючи умотивованість слова, необхідно враховувати зіставні характеристики його значення і внутрішньої форми. А. І. Смирницький стверджує, що значення слова – це відоме відображення предмета, явища чи відношення у свідомості (чи аналогічне за своїм характером психічне утворення, що конструюється з відображень окремих елементів дійсності), що входять до структури слова як так звана внутрішня його сторона, відносно котрої звучання слова виступає як матеріальна оболонка, необхідна не лише для вираження значення і для повідомлення його іншим людям, але і для самого його виникнення, формування, існування та розвитку [11, с. 149-152].

Термін як лексична одиниця, як слово, словосполучення певної мови володіє ознаками умотивованості і, виходячи з цього, Т. І. Панько наголошує, що «термінологічні системи характеризуються свідомим термінотворенням, тому в таких системах відсутнє поняття неумотивованого терміна» [9, с. 11-17].

Умотивованість може мати різний характер, залежно від того, яку зі сторін аналізованого поняття підкреслює відповідний вираз. На мовному рівні розрізняють три види умотивованості: 1) знакову (семіотичну); 2) формальну (словотвірну); 3) змістову (інтенсіональну) [4, с. 73].

Знакова умотивованість базується на тому факті, що у мові не існує абсолютно неумотивованих слів. Усі вони взаємопов'язані з відповідним значенням, хоча б до рівня спільної лексико-граматичної категорії.

Формальна умотивованість поділяється на два типи: 1) умотивованість за зовнішньою формою, тобто на фонетичному рівні та 2) умотивованість за внутрішньою формою.

Змістова умотивованість, на думку Т. Р. Кияка, – це структурно-семантична характеристика лексичної одиниці, що експлікує засобами мови раціональний лексико-семантичний зв'язок між значенням і внутрішньою формою даної одиниці [5, с. 38].

У понятті вмотивованості терміна досить чітко виражена і проблема логіко-понятійних форм мислення. Л. Ольшкін у свій час стверджував, що «процес творення нових термінів унікальний і далекий від ідеального». Результативність процесу творення терміна, його якість мають понятійну умотивованість, ступінь якої у термінах не може бути однаковою. Понятійна умотивованість знаходить своє вираження у дефініції і в термінологічній структурі терміна (через терміоеlementи і терміомоделі). З допомогою дефініції термін-поняття вводиться в дефініційну систему галузі, а з допомогою терміоструктури – в її логіко-понятійну модель [12, с. 207]. На рівні лінгвістичної умотивованості можна побачити ті якості терміна, які прийнято називати системністю терміна. Кожен термін – член певної термінологічної системи, що і робить його терміном, адже значення терміна фіксується в системі і підтримується параметрами, які в ній використовуються. Таке розуміння умотивованості і системності спонукає до висновку, що мотивація – це процес, внутрішня форма – засіб, а умотивованість – результат словотвірного акту. Мотивація і умотивованість – явища синхронні. Вмотивованість і внутрішня форма (як і мотивація) можуть відрізнятися за обсягом інформації, включеної до них:

1) повна умотивованість внутрішньої форми (коли форма індикує ознаку, що цілком входить до значення);

2) часткова умотивованість (коли існує спільна для внутрішньої форми і лексичного значення частина мовного змісту одиниці);

3) відсутність умотивованості (жодна морфема, що входить до складу внутрішньої форми, не знаходить відповідності в значенні);

4) абсолютна умотивованість (повний збіг семантичних ознак внутрішньої форми і лексичного значення) [5, с. 39].

Будь-який процес створення нової внутрішньої форми – це одночасно процес мотивації, але ще не умотивованості як результату процесу. Поняттю мотивації тут відповідає семантико-морфологічна умотивованість, а під умотивованістю розуміється змістова умотивованість. Умотивованість – це та кількість інформації, що включена до внутрішньої форми, котра знайшла відображення у відповідному значенні лексичної одиниці [3, с. 83]. У момент створення терміна його форма, як правило, вважається умотивованою. Так у період первинної назви, наприклад, за основу береться ознака за схожістю з об'єктом номінації у відповідній мові, чи назва ознаки, наприклад: *das Schlagbohrverfahren* – ударний спосіб буріння.

Прагнення до використання повністю умотивованих термінів, призводить дуже часто до створення термінів, які складаються з багатьох слів, наприклад: *die Erdölfeldsammelleitung* (промисловий нафтозбірний колектор), *die Bohrlochvollhaltevorrichtung* (пристосування для долиття свердловини ризином).

Оскільки способи творення термінів різні, тому умотивованість у них проявляється по-різному. Мотивованість термінів має або двосторонній (семантичний та формальний), або односторонній (семантичний) характер [8, с. 175].

О. І. Блінова наголошувала на тому, що слід максимально використовувати функціональне навантаження внутрішньої форми терміна й обережно ставитися до факту його умотивованості, оскільки вдало вибрана при створенні терміна внутрішня форма може слугувати знаряддям пізнання та розвитку наукового поняття [1, с. 36].

Терміни нафтової промисловості у німецькій мові – це багатокомпонентні слова, переважна більшість яких складається, як показало дослідження, з двох, трьох, чотирьох і п'яти слів. При аналізі елементів, які входять у умотивований термін, одночасно вивчається формальна і змістова структура терміна. Проблему умотивованості терміна ґрунтовно дослідив Д. С. Лотте в праці «Принципи побудови науково-технічної термінології». Вчений виокремлює такі терміни: правильно орієнтовані, неправильно орієнтовані та нейтральні. Найкращими, на думку Д. С. Лотте,

є правильно орієнтовані терміни, що «мають максимальну точність», у яких «буквальне значення не лише не суперечить справжньому значенню, а й відносно точно створює правильне уявлення про саме поняття». Буквальне значення терміна – це «значення терміноелементів, що входять до його складу, з огляду на їхню морфологію і синтаксичні зв'язки», тобто, як зауважує вчений, буквальне значення терміна – це не тільки «внутрішня форма» простого слова-терміна, а й значення компонентів складного терміна, зважаючи на їхню морфологію і синтаксичні зв'язки. Нейтральні – це такі терміни, у яких не можна розпізнати жодного буквального значення. До неправильно орієнтованих термінів належать такі, у яких «терміноелементи, що власне є термінами (використані в тій самій системі) або звичайними словами, своїм буквальним значенням суперечать справжньому значенню терміна, формують неправильне уявлення про поняття» Отже, неправильно мотивовані терміни – це такі лексичні одиниці, внутрішня форма яких не відповідає їхній семантиці, поняттям, які вони виражають [7, с. 24-26].

У такому розумінні видів мотивації актуальним є питання: якій мотивації піддаються терміни німецької фахової мови нафтової промисловості? Відповідь очевидна – морфологічній (оскільки ця терміносистема перенасичена складними й похідними словами) та частково семантичній (терміни творяться внаслідок метафоричного та метонімічного перенесення значення). Морфологічна мотивація визначається насамперед словотвірною моделлю лексичної одиниці, семантична є результатом взаємовідносин між словотвірними формантами й основою, між новим і попереднім значенням, наприклад: *bohren* – *die Bohrung* – *durchbohren* (морфологічна мотивація);

die Spinne – *ein Gerät für die Abziehung aus dem Bohrloch verschiede kleine metalische Gegenstände wie Rolle und Maschinenzangenmesser* (семантична мотивація).

Різниця між морфологічною і семантичною мотиваціями особливо чітко виявляється у складних словах, де структурні особливості відступають на другий план, а визначальну роль відіграє саме «семантичне прочитання» взаємозв'язків між словами-елементами. Семантична мотивація не має ніяких формальних засобів вираження, вона базується на переосмисленні відомих слів. Але враховуючи той факт, що між цими типами мотивації немає чітких меж і багато термінів нафтової промисловості у німецькій мові – складні слова, можна говорити про семантико-морфологічну мотивацію, яка всебічно характеризує структурно-семантичні особливості

словотвірної архітектоники лексичної одиниці. Особливим варіантом такої мотивації є абривіатурні утворення, наприклад: *SBS – seitliche Bohrlachsondierung* (бокове каротажне зондування свердловини). О. С. Кубрякова вважає, що скорочені варіанти слів чи виразів мотивуються їхньою повною формою [6, с. 13].

Отже, термінологічні системи характеризуються свідомим термінотворенням. Звідси – відсутність у термінологічних системах поняття неумотивованого терміна. Т. Л. Канделаки, Т. Р. Кияк та ін. вважають, що всі терміни мотивовані, а їхня мотивованість зумовлена дефінітивною функцією. Мотивованість термінів – «явище і внутрішньомовне, і зовнішньомовне». Проте, на сьогодні, не можна однозначно говорити про вирішення проблеми співвідношення внутрішньої форми, мотивації і умотивованості, яка і надалі залишається актуальною. Дискусійною все ж залишається проблема внутрішньої форми і умотивованості та відповідно отримання чітких дефініцій вищезгаданих категорій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блинова О. И. Термин и его мотивированность. Терминология и культура речи. Москва: Наука, 1981. С. 28–37.
2. Дискурс іноземномовної комунікації : [колективна монографія]. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 495 с.
3. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основы термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Academia, 2000. 217 с.
4. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) : дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19. Черновцы, 1987. 442 с.
5. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : [учеб. пособие]. Київ : УМК ВО, 1989. 104 с.
6. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. 200 с.
7. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 160 с.
8. Панько Т. І. Структурно-словотвірні особливості української термінологічної лексики. Суспільно-політична термінологія / Склад і структура термінологічної лексики української мови. – Київ : Вища школа, 1984. 194 с.
9. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 215 с.
10. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 3 : Об изменении значения и заменах существительного. Москва : Просвещение, 1968. 551 с.
11. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. Москва, 1956. 229 с.
12. Татаринов В. А. Теория терминоведения. Т. 1. Теория термина : история и современное состояние. Москва : Московский лицей, 1996. 311 с.

REFERENCES:

1. Blinova, O. I. (1981). Termin i ego motivirovanost' [Term and its motivation]. Terminologiya i kul'tura rechi. Moscow : Nauka. [in Russian].
2. Dyskurs inozemnomovnoi komunikatsii [Discourse of foreign communication]: [kolektyvna monohrafiia] (2001). Lviv : LNU im. Ivana Franka. [in Ukrainian].
3. Diakov, A. S., Kyiak, T. R., Kudelko, Z. B. (2000). Osnovy terminotvorennia: semantychni ta sotsiolinhvistychni aspekty [Basis of term creation: semantic and sociolinguistic aspects]. Kyiv : Academia. [in Ukrainian].
4. Kiyak, T. R. (1987). Motivirovanost' leksicheskikh edinic (kolichestvennye i kachestvennye harakteristiki) [Motivation of lexical units (quantitative and qualitative characteristics)]. *Doktor's Thesis*. Chernovtsy. [in Ukrainian].
5. Kiyak, T. R. (1989). Lingvisticheskie aspekty terminovedeniya [Linguistic aspects of terminology]: [ucheb. posobie] – Kyiv : UMK VO. [in Russian].
6. Kubryakova, E. S. (1981). Typy yazykovykh znacheniy [Types of language meanings]. *Semantika prozvodnogo slova*. Moscow : Nauka. [in Russian].
7. Lotte, D. S. (1961). Osnovy postroeniya nauchno-tehnicheskoy terminologii [Basics of formation of scientific and technical terminology]. Moscow : Izd-vo AN SSSR. [in Russian].
8. Panko, T. I. (1984). Strukturno-slovtvorni osoblyvosti ukrainskoi terminolohichnoi leksyky [Structural and word-building peculiarities of Ukrainian terminological vocabulary]. *Suspilno-politychna terminolohiia / Sklad i struktura terminolohichnoi leksyky ukrainskoi movy*. Kyiv : Vyscha shkola. [in Ukrainian].
9. Panko, T. I., Kochan I. M., Matsiuk H. P. (1994). Ukrain-ske terminoznavstvo [Ukrainian terminology]. Lviv : Svit. [in Ukrainian].
10. Potebnya, A. A. (1968). Iz zapisok po russkoy grammatike [From the notes of Russian Grammar]. Т. 3 : *Ob izmenenii znacheniya i zamenah suschestvitel'nogo*. Moscow : Prosveschenie. [in Russian].
11. Smirnitskiy, A. I. (1956). Leksikologiya angliyskogo yazyk. Moscow [in Russian].
12. Tatarinov, V. A. (1996). Teoriya terminovedeniya. Т. 1. Teoriya termina : istoriya i sovremennoe sostoyanie. Moscow: Moskovskiy licey. [in Russian].